

ВОЕННОПРОФЕСИОНАЛНАТА ДЕЙНОСТ КАТО ЕКСТРЕМАЛНА ПРОФЕСИЯ

доц. д-р полк. Веселин МАДАНСКИ,
Национален военен университет „В.Левски“, гр. Велико Търново

Assoc. Prof., Col. Veselin MADANSKI, PhD
National Military University “V. Levski”, Veliko Tarnovo

Резюме: Основната теза в доклада е, че екстремалните условия на военнопрофесионална дейност са комплекс от характера на изпълняваните задачи и условията на средата, изискващи целенасочени действия от военнослужещите за времето на изпълнение на професионалните задачи, на основата на професионална готовност, формирана чрез специализирана подготовка.

Ключови думи: екстремална дейност, образование, сигурност, отбрана.

Summary: Основната теза в доклада е, че екстремалните условия на военнопрофесионална дейност са комплекс от характера на изпълняваните задачи и условията на средата, изискващи целенасочени действия от военнослужещите за времето на изпълнение на професионалните задачи, на основата на професионална готовност, формирана чрез специализирана подготовка. The main thesis of the report is that the extreme conditions of military occupation are a complex of the tasks' nature and environmental conditions requiring targeted actions by military personnel during the execution of professional duties based on professional readiness formed through specialized training.

Keywords: extreme activity, education, security, defense.

В съвременната научна литература няма единна терминология по отношение на понятията „екстремална ситуация, „екстремални условия“ и „екстремални състояния“. Има многочислени описания на въздействия и ситуации, които се определят като „стресори“ без достатъчна систематизация и указания за условията за адекватното им използване. В обикновен план посочените понятия се разглеждат като равнозначни и се възприемат като фрагмент от живота или жизнения път, разграничавани по своята значимост и различност от другите жизнени епизоди. Акцентира се на тяхната обективна представеност, външно протичане и връзка на личността с външния свят, средата на обитание.

В различни източници се използват различни понятия за едни и същи явления, а от друга страна, едно и също понятие има различен обем от съдържание, което води до затруднения в осъзнаването на проблемния въпрос и логически грешки в разбирането. Паралелната употреба в пределите на една терминологична система, на дори изцяло равноправни от гледна точка на литературния език синоними, пречи на нормативното функциониране на терминологичния апарат.

Терминът „екстремум“ (лат. *extremum* - крайно, пределно) е от латински произход и означава краен. В обществените науки е възприет от математиката, където се

употребява за изразяване на най-големите и най-малки величини, за обединяване на понятията максимум и минимум.

„Екстремумът”¹ е система (състояние, процес), възникващ вследствие на въздействието на дестабилизиращи фактори върху обект-мишена и водещи или към неговата деструкция, или към преход на друго ниво на хомеостаза, сложна динамична система, в която се реализират причинно-следствени връзки и механизми на въздействие на по-прости съставни части - елементи.

В теоретическо изражение принципите на екстремалност утвърждават, че една или друга величина, характеризираща състояние, процес или структура, приема крайно (условно - минимално или максимално) значение. Екстремалността се проявява като „най-скоростно движение, преминаващо по най-кратката линия” (Аристотел)². Диалектиката на този процес „в доведени до крайност състояния” (Бруно)³ е наситена с бурни взаимни прониквания и с превръщане на противоположностите една в друга (Хегел)⁴, което закономерно води до „катастрофални или разрушителни изменения”.

Възникналото внимание към понятието „екстремалност” се явява свидетелство за значителни изменения в европейската култура. През XX век „екстремални условия, екстремални ситуации” бяха окончателно изведени извън предела на нормалния жизнен опит и му бяха противопоставени в самото наименование. „Екстремалност” се свързва с такива явления като катастрофа, война, бедствие, насилие.

В повечето публикации, при характеристика на стресогенните ситуации тези признаци не се различават, употребяват се като синоними и не се прави опит за определяне на степента на тяхната екстремалност. Вниманието на изследователите се свежда до проблема на разкриване на факторите, които следва да се приемат за „екстремални”, класифицирането им, анализ на влиянието и възможностите за предотвратяване на деструктивното въздействие на резултатите от дейността, здравето и живота на човека.

Във фундаментални научни изследвания се използва още по-широк кръг от понятия. Употребата на общоприети конкретни понятия (катастрофа, въоръжен конфликт, стихийно бедствие и т.н.) се преплита с по-абстрактни обобщаващи понятия (извънредно положение, кризисна ситуация, извънредна ситуация, критична ситуация, сложна ситуация, усложнена оперативна обстановка, условия на повишена опасност и т.н.). Освен това се среща разнообразно тълкуване на едни и същи термини и понятия.

Разнообразието на използваните характеристики на ситуацията указват на отсъствие на единен тезаурус за описанието им. Различните автори акцентират на отделни аспекти на изследваното явление. Придържаме се към позицията, че дадените понятия не са тждествени и не е допустимо използването им като синоними, доколкото средата е комплекс на външни по отношение на човека условия, а ситуацията винаги включва в себе си самия човек.

---

¹ Чувин Б.Т. *Човек в екстремальной ситуации*- М.: Владос, 2012. – 352 с. – (Серия: Безопасность жизнедеятельности). – ISBN 978-5-691-01750-6.

² Димка Иванова Гичева, *В лабиринта на Платон и Аристотел: Философски науки. Психология 1994*

³ Джордано Бруно, *Един модел на Вселената от гледна точка на обща теория на системите*

⁴ [Сергей Герджиков](#)-*Относителността на понятията във Феноменологията на Хегел*

Средата винаги е външносубектна и се характеризира с устойчивост и продължителност на въздействието.

Ситуацията винаги е субектна, тя е „нечия” ситуация и едни и същи условия винаги са субектно различни. Признавайки обективния компонент в съдържанието на ситуацията, актуалното състояние на средата е необходимо да се разглежда не като даденост, отстранена и неутрална за личността, а като пречупена през нейното съзнание, представена в нейното възприятие, оценка и преживявания.

Става очевидно, че екстремалността не може да се разглежда отделена от човека и неговите отношения към една или друга ситуация на неговата жизнена дейност, а също и без отчитането на характеристиките и продължителността на въздействие на екстремалните фактори на средата.

Екстремална ситуация (лат. *extremum* - крайно, пределно; *situatio* - положение) е понятие, посредством което се дава интегративна характеристика на радикално или внезапно изменена обстановка, на свързани с това особено неблагоприятни или застрашаващи фактори за жизнената дейност на човека, а така също с висока проблемност, напрегнатост и риск при реализацията на целесъобразна дейност в дадени условия.

В рамките на философската концепция за риска се разработват структурно-функционални модели на екстремалната ситуация, разкриващи както механизмите на нейното възникване, така и способите за реагиране на предизвиканата от нея дестабилизация на жизнената дейност (P.Lagadec, 1987).

В практиката на особените „рискови професии” понятието „екстремална ситуация” като специален термин се използва, в зависимост от акцентирането на екстремогенните фактори, в достатъчно широк диапазон от интерпретации, като: застрашаваща ситуация, опасна девиантност или опасно излизане извън пределите на нормата, критична ситуация, извънредна ситуация и др. През последните години понятието „екстремална ситуация” придобива статус на една от унифицираните, генерализиращи категории в психологията на екстремалните ситуации, катастрофологията, конфликтологията, теорията за безопасност, теориите на мениджмънта по оптимизация на управлението, оперативното управление и др.

Трудността, като фактор на всяка ситуация, е насочена към ограничаване дейността на индивида. Според Д. Кайков (1991) с нарастването на динамиката на трудността се повишават изискванията за активни действия на човека при екстремални ситуации. Трудностите в дейността са един от важните компоненти в професиограмата на военната дейност. В някои случаи причините за трудностите могат да бъдат и комплексни, т.е. да се обуславят от вътрешни и външни причини.

Външните причини за трудностите могат да се дължат на:

- структура на дейността;
- конструкция на техниката;
- външните фактори и условия, при които се изпълнява дейността;
- отговорния и напрегнат характер на задачите;
- системата и подхода на обучение, организация, ръководство и осигуряване на дейността.

Вътрешните причини могат да се дължат на:

- неблагоприятни индивидуално-психологически и личностни особености, процеси и състояния.

Следователно, освен съобразно степента на въздействие класифицирането на екстремалните условия, трябва да се извършва и съобразно характера на въздействието им.

Информационно-емоциогенните фактори, които въздействат върху военнослужещия при оцеляване в екстремални ситуации, са:

- недостатъчност на информацията;
- информационна претовареност;
- недостоверност на информацията;
- разслоение на информацията;
- субективна вероятност на информацията.

Те въздействат върху скоростта на преработване на информацията и са условия за възникването на психическо напрежение, прерастващо в дистрес и пълна дезорганизация на дейността. Именно скоростта на преработване на информацията е свързващото звено между вътрешните (психическите) и външните (поведенчески) функции на летеца в екстремални наземни условия.

Опасността за живота въздейства върху интензивността на основните психически процеси - възбуждане и задържане. Нарушението на самосъзнанието се наблюдава в резултат на нарушение на механизмите на привичния автоматизъм.

През 1988 г. Д. Кайков предлага за първи път бедствията при тяхното изследване, изучаване и преодоляване да бъдат анализирани като бедствени ситуации. Бедствието според Д. Кайков (1991) е „отрицателно явление, насочено към унищожаване на човека, човешките общности и човешките ценности”. Физическите и психически страдания и насилието над личността са „драматични, а често трагични епизоди на човешкия живот”.

Въз основа на теорията за екстремалните ситуации считаме, че извънредните и бедствените ситуации се явяват прояви на екстремалната ситуация, която се явява генерализираща.

Обобщавайки и допълвайки съществуващите, предлагаме следната класификация на екстремалните ситуации (ЕС):

1. *По степен на внезапност*: внезапни (непрогнозируеми и очаквани (прогнозируеми). По-лесно се прогнозират социални, политически, икономически ситуации, отколкото стихийните бедствия.

2. *По скорост на разпространение*: ЕС може да носи взривен, стремителен, бързо разпространяващ се или умерен, плавен характер. Към стремителните преди всичко се отнасят болшинството военни конфликти, техногенни аварии, стихийни бедствия. Относително плавно се развиват ситуацияите от екологичен характер;

3. *По мащаб на разпространение*: локални, местни, териториални, регионални, национални, трансгранични. Към локалните, местните и териториалните се отнасят ЕС, които не излизат от пределите на едно функционално формирание, производство или

населен пункт. Регионалните, националните и трансграничните ЕС обхващат цели региони, една или няколко държави.;

4. *По продължителност на действие:* могат да носят кратковременен или продължителен характер. Краткотрайните ЕС са с по-висока степен на екстремалност и изискват отключване на резервите на организма. По-продължителните ЕС са с по-ниска степен на екстремалност и изискват по-голяма устойчивост и издръжливост. Всички ЕС, в резултат на които произтича замърсяване на околната среда, са продължителни;

5. *По характер:* преднамерени (умишлени) и непреднамерени (неумишлени). Към първите се отнасят болшинството социални конфликти (военни конфликти, терористични актове и др.)

6. *По възможност за предотвратяване:* неизбежни (природни) и предотвратими (техногенни, социални)

7. *По източник на произхода* ЕС се подразделят на ситуации: от природен, техногенен, екологичен и антропогенен произход.

Екстремална дейност е дейност на човека, която се явява за него трудно изпълнима или в даден момент изпълнима и изисква готовност за пределно или около пределно напрежение на психофизиологически сили и включване на техните резерви. Екстремална се явява такава дейност, която излиза извън предела на психофизическо напрежение за дадения човек. Дейността в екстремални видове труд, в това число и военнопрофесионалната дейност е своеобразна активност. Активността като феномен на човешката дейност се изразява в определени *структурни компоненти*, сред които се отделят действието и движението.

Способността на представителите на екстремалните видове дейност да съхраняват висока работоспособност в екстремални условия, да преодоляват последствията от влиянието на повишени натоварвания, умението им успешно да противостоят на въздействието на разнообразни негативни фактори се явява важно звено на професионалната подготовка за екстремална дейност.

Екстремалните ситуации и дейността в екстремални условия не са едно и също. Процесът на подготовка на човека за изпълнение на определена дейност в необичайни условия предполага познание за това, как и за какво да се готви.

Анализирайки не еднозначното разбиране на понятията „екстремална ситуация” и „екстремални условия” считаме, че те не следва да се отъждествяват. Проблемът с определението на екстремалните ситуации и условия може да се разгледа от позицията на обективност – субективност. Екстремалните условия могат да се дефинират като обективно съществуващи особености на условията на външната среда, а екстремалните ситуации като проявление в личностно-семантичното пространство на респондента, който концепт позволява разглеждането на екстремалната ситуация и субекта като цялостна система.

Концепцията за екстремалната професия разглежда професионалната дейност в екстремални условия. Човешкият опит потвърждава, че всяка дейност може да бъде опасна. И човекът и средата могат да носят в себе си опасност.

Теорията на професионалната дейност разграничава 4 характерни фази на взаимодействие на човека и средата на дейност:

- комфортна (оптимална) - когато са налице всички условия за висока работоспособност на човека и запазване на здравето;

- допустима – когато средата не оказва на здравето и живота на човека негативно влияние, но води до известно намаляване на работоспособността;

- опасна – когато някои параметри (фактори) на средата са на границата на допустимите нива и могат да предизвикат негативно въздействие на здравето на човека при продължителното им въздействие;

- екстремални – когато може да доведе до тежки травми, неизлечими заболявания или смърт.

Екстремалните ситуации, които възникват в дейността на специалистите от опасните професии, имат свое конкретно съдържание, проявяват се в съответстващи форми и могат да бъдат представени за изучаване и анализ в класификация от различни типове такива ситуации.

Задачата на възпитанието на надежден професионалист, преодоляващ екстремални ситуации предполага формира на нравствени основи на поведението: готовност за поемане на отговорността за своите решения, висока организираност, лично мъжество, достигащо до саможертва.

Професионалната подготовка следва да е адекватна и на бързата промяна на околната предметна среда, в която протича професионалната дейност и с която взаимодейства професионалистът. Достатъчно е да се отбележи, че за времето на смяна на едно поколение скоростта на транспорта се е увеличила с 2-5 пъти, скоростта на технологичните процеси в автоматизираните производства – 8-14 пъти, необходимостта от бързо приемане на решения във въоръжените конфликти – 30-40 пъти.

Бързото изменение на производствената, военна и политическа обстановка, като свойство на съвременната жизнена дейност, изисква в системата на професионалната подготовка на екстремалните професии нови принципи за развитие на способностите на професионалиста за актуализация на знанията при приемане на решения. Научните изследвания показват, че високо квалифицирани специалисти, нямащи специална подготовка за действия в екстремални ситуации, губят $\frac{3}{4}$ от времето за приемане на решение. В 50-60% от случаите това е породено от страх за последствията от своите действия и възможни грешки.

Опитът от професионалното обучение на летателни кадри показва, че от 10-12 абитуриенти, желаещи да бъдат летци, само един притежава необходимите психофизиологични качества за такава професионална дейност. Практиката потвърждава, че има специфични свойства на личността и организма, необходими за дейност в екстремални професии.

По отношение на физиологията на организма това са: способност за възстановяване на функционалното състояние за лимитирано време, наличие на физически резерви в условия на въздействие на пределни величини на факторите на средата. От психологическите качества това са: способност за работа в условия на неопределена информация, съвместяване на дейност при равно мотивирани задачи,

висока устойчивост на смущения и др. По отношение на социалните свойства на личността това са: склонност към активност, комуникативност, откритост и др.

Формирането на такива качества изисква дълбоко ешелонирана подготовка на всички равнища: физическа култура, професионално-техническо обучение, военно дело, специална професионална подготовка.

Анализът води до извода, че за проектиране на специализирана подготовка на военнослужещи, в условията на военната професия като екстремална е необходимо разкриването на характеристиките на екстремалните условия на военнопрофесионалната дейност.

Основни екстремални фактори, влияещи на ефективността на военнопрофесионалната дейност в условията на експедиционните мисии на БА са: наличие на висока професионална готовност за действие в екстремални условия; постоянна заплаха от нападение и опасност за живота; характер на задачите и способите за действие; нови климатогеографски и метеорологични условия; нарушен режим на дейност и продължителни високи натоварвания; новост и необичайност на обстановката в условията на мисията; сложност на действията при необичайни условия; недостиг или противоречивост на информация за оперативно-тактическата обстановка, непрекъсната идентификация свой-чужд; между- и интеркултурни различия по отношение на местното население и в рамките на многонационалния контингент.

При разработването на теоретико-методическите основи и проектирането на професионалната подготовка на военнослужещите за изпълнение на военнопрофесионална дейност в екстремални условия и определяне на съдържанието ѝ, следва да предвиди придобиването на знания за физиологията на организма на човека и психофизическите основи на дейността, съчетанието на професионално обучение и социално възпитание, като се отчита комплекса от характера на военнопрофесионалните задачи и условията на средата, в която те се изпълняват и да се актуализира предвид динамиката на този комплекс.

Наличието на висока професионална готовност за действие в екстремални условия е най-важният фактор (19,8%), влияещ положително на ефективността на военно-професионалната дейност в условията на новите мисии и задачи на БА.

Ефективността на военнопрофесионалната дейност в екстремални условия се определя от комплекс от степента на опасност и трудност (сложност) на характера на военнопрофесионалните задачи и на условията на средата, в която те се изпълняват и наличието на висока професионална готовност за действие в екстремални условия.

Използвана литература:

1. Чувин Б.Т. *Човек в екстремалной ситуации*- М.: Владос, 2012. – 352 с. – (Серия: Безопасность жизнедеятельности). – ISBN 978-5-691-01750-6.
2. Димка Иванова Гичева, *В лабиринта на Платон и Аристотел: Философски науки. Психология 1994*
3. Джордано Бруно, *Един модел на Вселената от гледна точка на обща теория на системите*
4. Сергей Герджиков-*Относителността на понятията във Феноменологията на Хегел*